

Avliyaqulov Tolib Xolmurodovich,
pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
E-mail: kasabauyushma@gmail.com

MEHNAT VA KASBIY TAYYORGARLIK TIZIMI

Annotatsiya

Ushbu maqolada mehnat va kasbiy tayyorgarlik tizimi bevosita yoshlarning mehnat va kasb tarbiyasini kasbiy axborotlar, kasb tanlash, kasbga yo'naltirish ishlarini amalga oshiradigan ulkan ishlardan biri bo'lib, o'z o'tmish taraqqiyotiga egadir. Xalqimizning millat, elat bo'lib shakllanishini mehnatsiz, kasblarsiz, hunarsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Odamzod paydo bo'lishidan boshlab mehnat bilan shug'ullangan. Turmush buyumlari yasagan, yumushlar bajargan.

Kalit so'zlar: mehnat, kasbiy axborot, kasb tanlash, mehnat taqsimoti, millat, elat, kasbiy tayyorgarlik, Sharq Markaziy Osiyolik allomalari, hunarmandchilik, maktab, fabrika.

СИСТЕМА ТРУДА И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Аннотация

В данной статье система трудовой и профессиональной подготовки является одним из больших произведений, непосредственно реализующих трудовую и профессиональную подготовку молодежи, профессиональную информацию, выбор профессии, профориентацию и имеющую свое прошлое развитие. Формирование нашего народа как нации и нации невозможно представить без труда, профессий, ремесел. Человек занимается трудом с самого начала своей жизни. Он мастерил предметы домашнего обихода и выполнял работу по дому.

Ключевые слова: труд, профессиональная информация, выбор профессии, разделение труда, нация, народ, профессиональная подготовка, восточно-среднеазиатские ученые, ремесла, школа, фабрика.

LABOR AND VOCATIONAL TRAINING SYSTEM

Abstact

In this article, the system of labor and vocational training is one of the great works that directly implement the labor and vocational training of young people, professional information, career choice, career guidance and has its own past development. The formation of our people as a nation and a nation cannot be imagined without labor, professions, crafts. Man has been working from the very beginning of his life. He made household items and did housework.

Key words: work, professional information, choice of profession, division of labor, nation, population, professional training, East Central Asian scholars, crafts, school, factory.

Kirish

Xalqimizning millat, elat bo'lib shakllanishini mehnatsiz, kasblarsiz, hunarsiz

tasavvur etib bo'lmaydi. Odamzod paydo bo'lishidan boshlab mehnat bilan shug'ullangan. Turmush buyumlari yasagan, yumushlar bajargan. Dastlab faqat kun kechirish uchun qilingan mehnat keyinchalik, kattoroq maqsadni, moddiy manfaat ko'rish uchun amalga oshirilib hatto, X asrlarda yirik harbiy qo'shinlarni, millionlab xalqlarni buyumlar, anjomlar bilan ta'minlay oladigan ishlab chiqarish sohalari darajasigacha taraqqiy etdi.

XII-XV asrlarda Movarounnaxr va Xurosonda hunar ilmi, ko'lami rivojlanishi eng yuqori pog'onaga ko'tarildi. Har bir xalq ota-bobosidan meros bo'lib, avloddan-avlodga o'tib kelayotgan o'zining tarixiy-madaniy birligi bilan ajralib, o'ziga xos-xususiyatlarni saqlab kelgan. O'zbeklar ham shular jumlasidandir. Respublikamiz xududida o'tkazilgan arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hunarmandchilik bu erlarda ikki ming yillar oldin rivojlangan. Bu davrda sinfiy jamiyat paydo bo'lib, yirik mehnat taqsimoti negizida hunarmandchilik mustaqil soha bo'lib ajralib chiqqan [1].

IX - XII asrlarda hunarmandchilik keng rivojlanib, xalqimizning xorijiy davlatlar bilan iqtisodiy-madaniy aloqalari avj olgan. Ayrim manbalarda qayd etilishicha, 32 xil hunar turi mavjud bo'lgan aholi yashaydigan joyni shahar deb atashgan. 1897-yili birinchi aholi ro'yxati vaqtida katta shaharlarda aholining ko'pchilik qismi hunarmandlar hisoblangan. Masalan, Namangan aholisining 64 foizi, Qo'qonning 52 foizi, Chustning 54 foizi, Marg'ilonning 50 foizi, mustaqil kasb-hunar egasi hisoblangan.

Hunarmandchilikning qadimiy davrlarda eng ko'p tarqalgan turi temirchilik, zargarlik, misgarlik va tunukasozlik bo'lgan. Hozirgacha keng tarqalgan qadimiy kasblardan biri yog'och buyumlari yasash hunarmandchiligidir. XX asr boshlarida tikuv mashinalarini paydo bo'lishi bilan yangi hunarmandchilik kasbi - mashinachilik yuzaga keladi. O'zbeklarning eng keng tarqalgan uy kasblaridan biri do'ppido'zlikdir. Bulardan tashqari, hunarmandlar teridan har xil buyumlar yasaganlar, poyafzalchilar o'z mahsulotlarini shahar va qishloqlarda yurib aholiga sotganlar. Nonvoylik, qandolatchilik va qassoblik ham kasblardan bo'lib ularning do'konlari har qadamda uchragan. Katta to'y-ma'rakalar o'tkazish odati maxsus oshpazlik kasbini yuzaga keltirgan. Sharqning buyuk mutafakkirlari va allomalari deyarli barcha davrlarda o'z asarlarida, she'r va g'azallarida, adabiy meroslarida halol mehnatni, kasb-hunar egallashni muqaddasligini va zarurligini ta'kidlab, ulug'lab o'tganlar.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ulug' bobokolonimiz A.Navoiy o'z g'azallarida yoshlarni ilm-hunar egallashga chaqiradi. Ilm kasbini qildi to joni bor, Hunar o'rgandi onga ki imkoni bor. X asrda yashab ijod etgan ulug' bobokolonimiz Abunasr Al - Forobiy (870-950) ham kishilarni halol mehnat qilishga va kasb-hunar egallashga chaqiradi. Forobiyning fikricha, inson – “Ojiz banda”, “Hech narsaga qodir bo'lmagan mavjudot” emas, balki u eng oliy kamolot bo'lib “Aql-idrok ziyosiga ega, o'zi uchun zarur bo'lgan hamma narsani yaratishga qodir borliqdir”. Forobiy mehnat va kasb - hunar ko'nikmalarini axloqiy fazilatlarni hosil qilish lozimligini ta'kidlab: “Agar kasb-hunar fazilati tug'ma bo'lganda, podshohlar ham o'zlari istab va harakat qilib emas, balki podshohlik ularga faqat tabiiy ravishda muyassar bo'lgan, tabiat talab qilgan tabiiy bir majburiyat bo'lib qolar edi. Kasb-

hunar fazilati tug'ma bo'lmas ekan, xalqlar va shahar ahllarida, odob-axloq, rasm-rusm, kasb-hunar, odat va irodani hosil qilishi uch insondagi zo'r kuch va qudrat talab qilinadi. Bu ikki yo'l bilan: ya'ni ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim degan so'z xalqlar shaharlar o'rtasida nazariy fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so'zdir"- degan edi [8].

Kasb-hunar egallashni ahamiyati to'g'risida qomusiy olim Abu Ali Ibn Sino (980-1037) ning asarlarida ham ko'ramiz. Uning fikricha bolaga yoshligidan biror kasb-hunarni o'rgatish lozim. Bola kasb-hunarni ma'lum darajada o'zlashtirib bo'lgandan so'ng o'z kasb-hunaridan hayotda foydalanish, yani halol mehnat bilan mustaqil hayot kechirishga o'rgatish kerak. "Yoshlarga ilm bera borib, ularga hunar o'rgatmoq muhim mas'uliyatli ishdir. Hunar o'rganish birla yoshlar har qanday nojo'ya hatti-harakatlardan holi bo'ladilar", deb ta'kidladi. Hunarli bo'lishga chorlangan nasihatlar hozirgi kunda ham muhim qimmatga ega: Oltin olmaginu o'rgangin hunar. Hunarni oldida xasdir oltin zar. Sharq, Markaziy Osiyolik mutafakkirlar hamda o'zbek marifatparvar shoirlari ham kasb-hunar egallashni ahamiyati to'g'risida o'z asarlarida qimmatli maslahatlarini qoldirganlar, bu meros hozirgi kunda ham yoshlarni kasb-hunarga yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega. Tabiat va jamiyat hodisalari, ishlab chiqarish jarayonlari ko'pincha shu qadar murakkabki, bularni bir ilm-fan doirasida tavsiflash mumkin emas. Maktabda o'rganilayotgan ko'pgina fakt va qonunlar o'zaro bog'liq holda aniq ruyobga chiqarilgan taqdiridagina o'zlashtirilishi mumkin. Misol uchun kasbga yo'naltirish masalasini olib ko'raylik.

Muammoning muhimligi yoshlarni kasbga yo'naltirishga oid bir qancha amaliy masalalarni shoshilinch ravishda hal qilishning zarurligi hozirgi vaqtda ko'plab mutaxassislar pedagoglar, psixologlar, vrachlar, iqtisodchilar, sotsiologlar va g'oyat xilma-xil sohalarda ishlovchi amaliyotchi xodimlarning e'tiborini o'ziga jalb etdi. Bu borada ko'plab mutaxassislarning ishtirok etishi va ish olib borishi muammoni to'g'ri va kompleks tarzda hal etish uchun zamin va sharoitlar yaratib beradi, albatta. Shu bilan birga bu mutaxassislarning har biri to'la aniq ma'lumot olgan, muayyan ish tajribasiga ega xodimlardir. Shu boisdan ular kasbga yo'naltirish sohasidagi o'z faoliyatida o'zlariga ma'lum bo'lgan metodlarga, muammoga yondashuv usullariga hamda idrok qilish uslubi va shu kabilarga tayanadilar. Bu esa ba'zan ularda tushunchalarning ayrim atamalaridan foydalanishda ziddiyatlar tug'diribgina qolmay, kasbga yo'naltirish maqsad va vazifalarining qo'yilishida bir qancha amaliy masalalarini tushunib olishda bu borada yakdillikning buzilishiga ham olib kelmoqda. Shu sababdan ham kasbga yo'naltirishga oid bilimlar mazmunining yagona tizimini hamda kasbga yo'naltirish metodologiyasini ishlab chiqish kasbga yo'naltirish sohasida bundan buyon muvaffaqiyatli ish olib borishning muhim shartidir.

Tadqiqot metodologiyasi

Maktab o'quvchilarini kasbga yo'naltirish muammosiga oid e'lon qilingan asarlarning tanqidiy tahlili va ommaviy maktablar tajribasini umumlashtirish asosida o'quvchilarning e'tiborini yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish va ularni kasbga yo'naltirishga doir yetarli darajada yaxshi ishlab chiqilmagan bir qancha muammolarga alohida e'tibor qaratish lozim. Bular:

a) yuqori sinflarning o'quvchilarini ishchi kasblarini hisobga olib, umumta'lim maktablari uchun kasbga yo'naltirish tadbirlarini ishlab chiqish;

b) mintaqa sharoitlarini, milliy an'analarini hisobga olib, umumta'lim maktablari uchun kasbga yo'naltirish tadbirlarini ishlab chiqish;

v) kasbga yo'naltirish vazifalarini amalga oshirish bilan 5-7; 8-9; 10-11 sinflar o'quvchilarning umumiy mehnat, politexnik yo'nalishi va kasbiy tayyorgarligi o'rtasida uzviy aloqaning yo'qligi muammolaridir.

Tahlil va natijalar

O'rta Osiyo mintaqalari uchun yetarli darajada nazariy va amaliy jihatdan ishlab chiqilmagan ana shu muammolarni hal qilish kerak bo'ladi. Bu masalalarda mamlakatimiz paxtachilik o'lkasining mintaqa xususiyatlarini, milliy an'analarini va tarixiy tajribasini hisobga olish lozim bo'ladi. Ikkinchi tomondan esa fan-texnika taraqqiyotining hozirgi talablari asosida maktab yoshlariga mehnat tarbiyasi berish va ularni ishchi kasblarini egallashga yo'naltirish shakl va metodlarini takomillashtirishni yangi yo'llarini qidirishga to'g'ri keladi.

Kasbga yo'naltirish ishida iqtisodiy muammolar muhim o'rin tutadi. Bular orasida xalq xo'jaligini rivojlantirish va kadr muammolari alohida ahamiyat kasb etadi. Bu masalalarni kasbga yo'naltirish jihatlari bilan o'zaro bog'liq tarzda talabalarning mustaqil mashg'ulotlarida ko'rib chiqishi tavsiya etiladi.

Hozirgi fan-texnika va ijtimoiy taraqqiyot sharoitida yosh avlodni jamiyat barpo etishda faol qatnashishga tayyorlashi lozim bo'lgan maktabning roli har qachongidan ko'ra o'sdi. Shu munosabat bilan o'quvchilarga ilm-fan asoslarining mustahkam bilimlarini singdirish, ularda yuksak onglilikni tarbiyalash, umuminsoniy ahloqiylikni shakllantirish, yosh avlodni turmushga va mehnatga, ijtimoiy zarur kasblarni ongli ravishda tanlashga tayyorlash ta'lim va tarbiyaning hamma bosqichlarida hozirgi maktabning vazifalaridir. Kasbni to'g'ri tanlash - inson turmushida muhim qadamdir, yosh avlodning butun hayotidagi muvaffaqiyat ko'p jihatdan kasbning qanchalik to'g'ri tanlanishiga bog'liq. Kasbni to'g'ri tanlash har bir maktab o'quvchisining obyektiv vajlariga, qiziqishiga, mayliga, qobiliyatiga va imkoniyatlariga mos bo'lishi uchun uning sog'ligini, o'zlashtirishini va xissiyotlarini hisobga olish lozim, bular ijtimoiy foydali va unumli mehnatda hammadan ko'ra ko'prok qaror topadi va namoyon bo'ladi. Odam bajarayotgan ishlariga ijodiy munosabatda bo'lib, mehnat unumdorligini doimo oshirib borsa, tanlagan kasbiga zo'r qiziqish bilan qarasa, o'z ishining ijtimoiy ahamiyatini tushunsa, uning qobiliyatlari mehnatda takomillashib borsa, o'shandagina u mehnatdan qoniqish hosil qiladi va xursand bo'ladi, bunday holda har bir shaxs jamiyatga eng ko'p naf keltiradi. Mana shu aytgan gaplardan kasb tanlashning g'oyat muhim ijtimoiy ahamiyati kelib chiqadi.

N.K.Krupskaya fikri bo'yicha kasb-korni erkin tanlash juda katta ahamiyatga ega. Odam shug'ullanayotgan ishini yaxshi ko'rsa, bundan u xursand bo'ladi, qoniqish hosil qiladi, zo'r tashabbus ko'rsatadi, toliqmay mehnat unumini oshiradi. Maktab o'quvchilarining kasb tanlashi ongli zaruriyat bo'lishi va ayni vaqtda jamiyat manfaatlariga mos bo'lib tushishi, yigit va qizlarning kamolot yo'lida shaxsiy muddaolarini qondirish lozim. Buning uchun yuksak darajada ma'lumotli bo'lish zarur, hozirgi asrimizda bunday ma'lumotsiz fan-texnika ildam taraqqiy

etishi mumkin emas [6,7]. Umummehnat va maxsus malakalarni, kasbga bo‘lgan qiziqishlarini shakillantirishning bunday imkoniyatlari obyektiv zaminga ega bo‘lib, voqelikda har kuni amalga oshirilmoqda.

Sanoat tez rivojlanganligi, qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash va elektrlashtirish borasida katta qadamlar qo‘yilganligi, ilm-fan, texnikani va madaniyatni yuksaltirish sohasidagi muvaffaqiyatlar bir tomondan, yoshlarning qiziqishlariga va qobiliyatlariga muvofiq, ikkinchi tomondan xalq xo‘jaligi talab-eh-tiyojlariga asosan kasb tanlashlari uchun amaliy jihatdan cheklanmagan imkoniyatlar yaratdi, umumiy ta‘lim maktabida mehnat politexnika ta‘limi sharoitida kasbga yo‘naltirish muammosini ijobiy hal qilish uchun barcha shart-sharoitlarni vujudga keltirildi. Kasbga yo‘naltirish o‘quvchilarga politexnik ma‘lumot berish masalalari bilan, kasb tanlash esa muayyan bilim darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir.

Xulosa

Yosh avlodda mehnatga ijodiy munosabatda bo‘lishni tarbiyalash muhimdir. Ijodkorlik inson faoliyatiga umuman xos narsadir. Qobiliyatlarini har tomonlama kamol toptirish uchun imkoniyat mavjud bo‘ladi, chunki bolalar yoshligidanoq mehnatga qiziqib qoladilar: ular o‘z o‘yinlarida ota-onalariga, atrof-tevarakdagi kishilarga taqlid qiladilar, ularning mehnat harakatlarini takrorlaydilar. Faoliyatga ana shunda intilish, kattalarning mehnatiga taqlid qilish bolalarga maktabgacha yoshdayoq hammabop mehnat malakalarini singdirish uchun qulay omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Turg‘unov A.A. Mamlakatni modernizatsiyalash sharoitida yuqori sinf o‘quvchilarini kasb–hunarni mustaqil tanlashga tayyorlashning tashkiliy–pedagogik tizimini takomillashtirish. Ped.f.f.d. (PhD) diss. – Nukus, 2018.
3. Xolmatov P. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilarni kasb–hunarga yo‘llashning tavsiya etilayotgan texnologiyasi: Ped. fan. nom. ...diss. – Toshkent, 2004. – 134 b.
4. Xolmatov P.Q. O‘quvchilarni kasb–hunarga yo‘llash texnologiyasi. Monografiya. –Toshkent. “Fan”, 2006.
5. Xolmatov P.Q., Raximov B.X. O‘quvchilarni kasb–hunarga yo‘llash texnologiyasi. –Toshkent: “Fan”. 2006.
6. Xudoynazarov T.A. Sharq allomalarining yoshlarni kasb–hunarga yo‘naltirish to‘g‘risidagi mulohazalarining bugungi kundagi o‘rni. // Maktab va hayot. 2004. №2.
7. Shomirzayev M.X. Maktab texnologiya ta‘limida milliy hunarmandchilikning spektral–variativ komponentlarini fanlararo takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo‘yicha doktorlik (DSc) diss. – Toshkent, 2021. – 219 b.
8. Sharipov Sh. Shaxsni kasbiy–ijodiy rivojlantirish texnologiyasining o‘ziga xos xususiyatlari // “Maktab va hayot”, 2005. – №8.